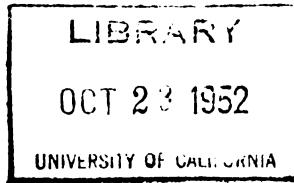

НАШ ЈЕЗИК.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. III св. 9-10

БЕОГРАД 1952

ПРИЛОГ ГЕОГРАФИЈИ НЕКИХ НАШИХ РЕЧИ

Можда ни у једној језичкој области географски моменат није од толиког значаја као што је то случај са нашим речима „балканског“ порекла. Једна иста страна реч могла је продрети у јужнословенске језике, например, из талијанског или из турског језика, и каткада је само географски моменат у стању да о пореклу пресуди (исп. у Истри *букал* „бокал“ из талијанског језика и у Бугарској *букал* „id.“, које је дошло од Турака, преко турског *bukal*, „id.“ С друге стране, има и занимљивих словенских речи које су постале општебалканске.

Нажалост, баш речник наших *источнијих* области (нарочито Србије), које су у тесном додиру са другим балканским језицима, врло је слабо познат; док су западније области релативно добро заступљене, например, у Рјечнику Југословенске академије. Зато сматрам да неће бити некорисно ако овде изнесем нешто таквог материјала из своје збирке балканских речи у нашем језику. Како ће се видети, тај материјал ће — поред осталог — понегде допустити да се између западних области нашег језика, са једне стране, и других балканских језика, са друге, утврди мање или више компактна површина на којој се извесна реч употребљава.

1. бурдел

На Балкану ова реч значи „колиба, земуница“ и сл. (в. Мајер-Липкеа REW, s. v. bord и Младенова, ЕИП, s. v. v. борде, бурдел). За овакво значење и употребу у нашем језику има доста потврда.

Имамо: *бурдељ* — „земуница“ у Врбовцу у источној Србији (СЕЗБ ХХИХ, 23); у Тимочкој Крајини *бурдељ* значи „колиба закопана у земљу“ (Д. Пантелић, грађа САН), у „околини Београда“ — то је „врста привремене куће“ (Р. Николић, СЕЗБ II, 1207), у Лепеници опет „земуница“ (Т. Радивојевић, СЕЗБ XV, 123), у Гружи „укопана старинска кућа“ (М. Драгић, СЕЗБ XI, 178), у Ресави опет „земуница“ (Б. Мелентијевић — грађа САН). И А. Васиљевић (у грађи САН) даје значење „земуница“ за Сврљиг, Пирот, Ниш, Гружу и Надибар. Међутим у Rj.ЈАК. налазимо нешто друкчије значење: „колиба“ уопште — са напоменом да се говори у Србији. У западним нашим крајевима значење је блиско, али не и идентично са овим: у околини Ужичке Пожеге *бурдељ* значи „тескобна кућица“ (Д. Лапчевић), у Зеници значи „мала нечиста соба“ (Д. Поповић), у Мостару „собица, мрачна остава“ (све из грађе САН).

Како се види, велика територија на којој се реч *бурдељ* употребљава — наслања се на област бугарског и румунског језика, где реч такође постоји (исп. буг. *бурдел*, рум. *bordeii* — и то у истом овом значењу. То значење је познато и западним романским језицима (Мајер-Липке, l. c.); али у талијанском језику *bordello* има већ промењено значење, и са тим значењем се у неким нашим крајевима јавља *бурдељ* примљено од Талијана (в. Rj.ЈАК., s. v.).

2. *жетница, жамак, жмућка*

Проф. П. Скок је показао (ASPh. ХХХV, 348 и Арх. за арб. ст. II, 134) како се словенско *жетница* „сурутка“ широко распрострањено по балканским језицима, па и даље у маџарски језик; а затим је из румунског језика поново ушло у словенске језике, источне и западне.

Он с правом изводи реч од *жети* (које налазимо у *сажети*, *сажимати*).¹ Од истог корена, само са другом основом, налазимо у нашим планинским крајевима још неколико речи. У Водицама у Истри имамо *жамак* — „свјежи, тек

¹) Исп. у Дубровнику *жети* cf. циједити (Вуков Рјечник).

из котла извађени сир“ и *жамавка* — „у котлу преостало млијеко, кад се извади жамак“ (Ј. Рибарић, СДЗБ IX, 206). У Дробњацима, опет, налазимо реч *жмућка*, која значи „грудва качамака у коју се стави скоруп“ (Д. Бајић, грађа САН). У овим облицима имамо *ж(а)м-* које се иначе јавља у презентској основи, исп.: *са-жмем* и сл.

3. *комбос(т), комбус*

Вуково *комбост* „врста јела од куваног купуса“, изводи Рј.ЈАк. (s. v.) од старог немачког *kompost*, а ово је, опет, романског порекла. То, уосталом, прима и Бернекер (SEW, s. v. *karusta*).

Међутим Младенов (o. s., s. v. *комбос*) изводи бугарски *комбос*, *комбус* од лат. *compositum*, али преко новогрчког.

Изгледа да би српскохрватски материјал пре говорио у прилог новогрчког порекла, баш због географских разлога. Осим Вукове потврде, на западу сам нашао само још *комбос* „чорба од киселог купуса“, у Херцеговини (Ј. Грђић-Бјелокосић, СЕЗБ X, 94); док је у источнијим крајевима реч врло раширена, па је добила и фигуративна значења. Тако имамо у Драгачеву *комбост* „јело од купуса; рђав глас“, у Врању *комбос* „прекувано јело“ (М. Влајинац, грађа САН), на Косову израз *варен кај* [= као] *комбус* (Елезовић, o. s. I, 307), па онда: у Ресави *комбос* — „врева, сунгула, дар-мар“ (Ђ. Мелентијевић; Н. Даничић, грађа САН). А са овим може бити у вези и *комбујем* — „помешам љуту и меку ракију“, у источној Србији (М. Цветковић, грађа САН).

Осим у нашем и бугарском језику, реч се налази и у македонском: исп. *комбус* „зимница од паприка, парадајза и краставаца, туршија“, у Ђевђелији (С. Тановић, СЕЗБ XXXII, 256). А такође и у арбанашком језику налазимо *kombisht*, „кисела диња“ (Кордињано, Diz. alb. — it. e it. — alb., први део, s. v.).

4. ламња

У Rj.ЈАк. налазимо *ламња* „риба што је Јону пророка прогутала“ (Врањски округ), „нека хала што једе људе“ (Јесковац), Бернекер (о. с., s. v. *lamija*) узима да је реч дошла из новогрчког језика (*lamia*).

Реч је, истина, позната и романским језицима (исп. шпански и староталијански *lamia* „врста рибе“, талијански дијал. *lammia* „пожуда“ — Мајер-Липке, о. с., s. v. *lammia*); али географске прилике изгледа да дају Бернекеру за право — да смо је примили посредством Грка. Јер на западу наше језичке територије реч као да није позната; а на истоку поред наведених потврда налазимо и ову: *ламња* — „аждаја, хала“ у Моминој Клисурси код Алексинца (Д. Симоновић, грађа САН), па онда у македонском језику: *ламја*, *ламња* — „човекопрождрливо митско чудовиште“ (А. Таховски, Грчки зборови во македонскиот народен говор, Скопје 1951, s. v.), у бугарском: *лам*, *лами* „змија“ (Бернекер, l. с.). Грчкога је порекла, *уосталом, и арб. тоск. *latijë* — утвара“ (Г. Мајер EW, 231). Да ли промену *мј* у *мъ* треба приписати гласовним законима нашег или грчког језика, није поуздано (исп. у нашим говорима *земња* од *земја*, али н. грч. дијал. *latn'a* поред *latja*).

5. лос(т)

Реч је забележена у нашем језику у косовско-ресавском и у призренско-тимочком дијалекту; а осим тога у македонском и бугарском језику. Исп. *лос* (ген. *лоста*) — „ступац“ на Косову (Елезовић, о. с. I, 370), *лос* „округло дрво за преношење терета“ у Јагодини (Ј. Срећковић, грађа САН), „озиб“ у Врњцима (Јб. Стојановић, ASPH XXV, 218), *лос* — „полуга за дизање терета“ у Левчу (С. Мијатовић, грађа САН), „тучак, ђускија“ у Врањском округу Rj.ЈАк., s. v.), „дрвена полуга“ у Сретечкој Жупи (М. Симић), „мотка којом се диже воденични камен“ у Пчињи, „велики пијук“ у Нишу (све грађа САН). Исп. у макед. јез. *лост* — „полуга“ у Бевђелији (С. Тановић, СЕЗБ XL, регист.), у Га-

личнику (А. Белић, Галички дијал., 171; он даје мн. *лостови*); у буг. јез.: *лост* — „полуга, *pesa*“ (Младенов, о. с., s. v.).

Иако се обично ова слов. реч (и арб. *llos, los* — „полуга, подупирач“ — Кордињачо, о. с., 264; Г. Мајер, о. с., 249) изводи из грчког *lostos* „полуга, мотка“, Младенов мисли да је она стара словенска реч, коју су од нас примили Грци, а не обрнуто (он слов. *lost* изводи од претпостављеног *lat-t-os*, са којим би било у вези нем. *Latte* итд.). Али географско простирање њено само у неким јужнословенским језицима — и само у источнијим областима Балкана — не подупире ово његово схватање. Међутим арбанашко *llos* и *los*, без крајњег *-t*, вероватно су Арбанаси примили од нас, без обзира на првобитно порекло ове речи (исп. горе *лос* м. *лост* у нашим говорима). За то би говорила чињеница да се *llos* говори и на југу, у тоскиском дијалекту, док је отпадање крајњег *-t* особина само неких североисточних гегиских говора (в. Јокла, Бел. зборн. I, 45; Таљавинија, *Le parlate albanesi di tipo ghego orientale*, у зборн. *Le terre albanesi rente I*, Kossovo, Roma 1942, 64).

6. *пирон, пирун, перун, пинур, пињур*

Рј.ЈАк. бележи *пирун* „виљушка“ код Вука, из Даничићевог речника, затим из народних говора у Истри и на Рабу. У истоме значењу Рј.ЈАк. налази у Пољицима *перун*, код Кавањина *пирун*, а у Винодолу и Буковици (Далмација) — *пињур*.

Реч се, међутим, јавља и другде: *пирун* (у истом значењу) налазимо у источној Херцеговини (Д. Вушовић, СДЗБ III, 39) и у Црној Гори (М. Стевановић, ЈФ XIII, 27).

У источној Србији, само са нешто друкчијим значењем, налазимо *пирон* — „гвоздена кука којом се углављује труп у стругари“ (Тиоштица у тимочко-лужничком крају, А. Белић, Дијал. ист. и јуж. Србије, 356).

Рј.ЈАк. за типове које налазимо у нашим западним крајевима узима талијанско порекло (исп. млет. *ripon* — „виљушка“); а за *пирон* које Белић наводи из источне Ср-

бије вели да је „постања тамног“. Међутим облик, а вероватно и значење, србијанске речи допушта етимолошку везу са Вуковим, црногорским, херцеговачким и приморским облицима. Само би значење, „кука“ и сл. било примарно, а одатле је лако било да се развије „виљушка“. Србијанска реч, уосталом, у вези је и са *пирон* — „клин“, које налазимо у македонском језику (око Солуна, А. Таховски, о. с., s. v.); у бугарским трачким говорима налази се такође *пирон*, али овде поново у значењу „виљушка“ (А. Mazon, *Contes slaves . . .*, Paris 1923, 134). А бугарски се облик изводи од н. грч. *πίτυλι* „id.“.

Друго је питање: има ли непрекинуте територијалне везе у употреби ове речи у нашим западним крајевима, са једне, и нашим источним крајевима, са друге стране. То је засад тешко рећи, али свакако је реч позајмљена и од Талијана и од Грка. Уосталом се између словенских источних и западних области увлачи арбанашка територија где се такође говори *pituni*, *pitū* „виљушка“. Реч су од Грка примили (у значењу „клин“) и Румуни: *piroană* (в. Мајер-Липкеа, о. с., s. v.). Иначе је познато да је исходна тачка старогрчки, одакле је ушла и у латински језик.

7. Фурка, вурка, урка

Реч се налази у источној и јужној Србији.

У Зоруновцу (ист. Србија) *вурка* значи „преслица са преседластом котаричицом на врху око које се увија кучина“ (грађа САН); у Сврљигу и Пиротском округу *вурка* је: а) „преслица“, б) „кудеља“ (А. Васиљевић, грађа САН). У крају око Тупижнице *фурка* је „бојено округло дрво, округла кудеља“ (П. Милошаковић, грађа САН). У Лесковцу је *вурка* опет „врста преслице са нарочитом направом на врху“ (Д. Остојић, грађа САН). По сведочанству М. Станојевића (Зб. пр. за позн. Тим. кр. III, 96) у тимочком крају *урка* значи „кудеља“, а реч се употребљава и у фрази *Гледај си урката* — „гледај свој посао“, „не мешај се у ствари које те се не тичу“.

То је, како је познато, романска реч. Осим нашега језика налазимо је и у македонском језику у облицима: *фурка*, *вурка* (Белић, Гал. дијал., 249; Васиљевић, Јуж. Ст. Срб., 297), а такође и у бугарском језику: *фурка*, *вурка*, *урка*, *хурка* (Бернекер, о. с., s. v. *furka*, Младенов, о. с., s. v. *фурка*).

Иначе се налази у румунском: *furcă* у новогрчком: *furka* и у арбанашком језику: *furkë*. Словенским језицима морала је доћи делом од Румуна а делом од Арбанаса, с обзиром на важну улогу преслице у сточарском животу (K. Sandfeld, *Linguistique balkanique...*, Paris 1930, 62).

Реч у нашем језику има два значења: а) „преслица“, б) „кудеља“ (а исто је тако и код Македонаца; исп., напр., С. Тановића у СЕЗб. XL, рег.). Исто двојство се налази и у нашој речи *кудеља* (в. Вуков Рј., s. v. *кудјеља*). Код *фурка* итд. старије је значење „преслица“, како излази из тал. *forchetta*, фран. *fourchette* — „виљушка“ (преслица је виљушког облика); одатле се развило значење „кудеља [на преслици]“. Код речи *кудеља* имали смо супротан развитак значења. Али како између *фурка* и *кудеља* постоји по значењу паралелизам, јасно је да је и у њиховом развиту било међусобног утицаја, иако је немогуће рећи где је цео процес отпочео.

И. Поповић